

Fra den nationale vækkelse

i landsognene omkring Åbenrå

Af Hans Vald. Gregersen.*)

Stærkt fremmet af de revolutionære bevægelser ude i Europa nåede de liberale ideer omkring 1830 også frem til Sønderjylland, det gamle grænseområde mellem dansk og tysk. Med dannelsen af en særlig stænderforsamling for hertugdømmet Slesvig, der første gang kunne træde sammen i 1836, skabtes et forum, hvorfra disse tanker kunne føres ud i livet. Hermed var der også givet den sønderjyske bondestand lejlighed til, at den kunne lade sin røst høre jævnsides med de øvrige stænder. Det viste sig imidlertid hurtigt, at det ikke så meget var de liberale tanker, der optog bondestanden. Langt mere betød dens sociale stilling, som igen viste sig at være uløseligt sammenkædet med det nationale spørgsmål.

Den sønderjyske bondestand sad fra gammel tid inde med en ret udpræget selvfølelse, der var en følge af overvejende gode økonomiske kår i forbindelse med et ret omfattende selvstyre, der som regel var af gammel dato. Da talesproget overalt på landet i Nord- og Mellemslesvig var dansk, gav denne selvfølelse sig ofte udslag i opposition til embedsmandsklassens bourgeoisiekultur i tysk klædedragt. Netop fordi embedsmændenes kultur gennemgående var tyskpræget, kunne dette århundredgamle modsætningsforhold mellem bonde og embedsmand i høj grad tages til indtægt for den danske nationale vækkelse i Nordslesvig.

---

*) Til denne afhandling har jeg modtaget understøttelse fra »Den grevelige Hielmstjerne-Rosencroneske Stiftelse«, hvorfor jeg bringer den min ærbødige tak.

Indtil slutningen af 1840'erne var det lykkedes det danske sindelag at vokse sig stærkt i Sønderjyllands nordøstlige hjørne omkring Haderslev, hvor avisen „Dannevirke“ siden 1838 var den danske bevægelses talerør. De nye tanker havde desuden fundet grobund spredte steder i det nordlige midtland og på vestkysten, hvor enklavesognene og det kirkelige tilhørsforhold til Ribe bispestol påvirkede befolkningen i dansk retning. Danskheden var ligeledes ret stærk i Sundeved og på Als, hvor en socialt betinget uvilje imod det augustenburgske hertughof var følelig, ligesom Als fra gammel tid på det kirkelige område havde hørt under bispens i Odense, hvilket betød, at de fleste af øens præster og lærere ved det nationale spørgsmåls fremkomst havde føling med dansk kulturliv.

Det meste af midtlandet mellem Tønder, Løgumkloster, Åbenrå og Gråsten var derimod endnu overvejende præget af passivitet over for den danske bevægelse. Denne egns stænderdeputerede, bonden Thies Hansen Steenholdt fra Rabsted, gik ovenikøbet åbenlyst over til den slesvigholstenske lejr og gjorde sig i 1840 ugleset af de danske ved at rejse rundt til sognefogederne i Slogs herred for at bevæge dem til at anmode kongen om, at det nyligt udsendte sprogreskript ikke måtte gælde dem.

Man har ment, at midtlandets „skæve firkant“ med dens ringe interesse for den danske vækkelse skulle have dybe rødder i denne egns historie, idet man har villet aflede disse egnes relativt stærke hjemmetyskeri af det tidligere gottorpske styre.¹⁾ Der er også levnet mange beviser på, at der fandtes et særligt gottorpsk sindelag i vide kredse af befolkningen omkring 1720, da kongen inddrog det gottorpske hertugdømme i kronen, men

¹⁾ Ludwig Andresen: *Geschichtliche Voraussetzungen, Entwicklung und Durchbruch des Nationalbewusstnis des Heimdeutschtums im »Schiefen Viereck«* in Nordschleswig (Deutsche Hefte für Volksforschung III, 208—220; IV, 41—58 (1933—34); jfr. *Der Schleswig-Holsteiner* 1934, 233—240, 267—272, 297—301 og 331—325). Troels Fink: *Gottorpstyret som forudsætning for hjemmetyskheden i Nordslesvig (Fortid og Nutid XV, 107—119)*.

der findes ingen vidnesbyrd om, at et sådant kongefjendsk sindelag skulle have holdt sig helt op til den nationale vækkelses gennembrud i 1840'erne. Det er begivenheder, personer, ja ofte tilfældigheder i disse år, der har været afgørende for den enkeltes stillingtagen. Nordslesvigs danske kirke- og skolesprog har givet den danske kultur og dermed det danske sindelag overvægten i denne landsdel, mens det ligeledes dansktalende Mellemslesvig som følge af tysk kirke- og skolesprog var blevet sydvendt.

Og dog har historiske forhold spillet en rolle. Nægtes kan det ikke, at den gottorpske liliputstats nordgrænse fra Nørre Løgum til Øster Løgum endnu den dag i dag er synlig som nordgrænse for den „truede firkant“, hjemmetyskhedens relativt stærkeste bastion i Nordslesvig.

Åbenrå amt hører til disse egne. Den ret udbredte loyalitetsfølelse over for det gottorpske hertughus var dog som følge af de jævnt gode kår og navnlig den usædvanlig lange fredstid, som fulgte oven på inkorporationen — ialt over 80 år fra 1720 til Napoleonskrigene satte ind —, i løbet af en eller to generationer forsvundet til fordel for den nye landsherre i København.²⁾ Ved nationalitetsspørgsmålets indtrængen mærkedes derfor faktisk intet mere til den gottorpske tradition. Befolkningen var en overvejende konservativt indstillet bondealmue, for hvem den landsfaderlige enevælde var den grundvold, som samfundet byggede på.

Forbindelsen med omverdenen foregik i datiden først og fremmest til lands ad den gamle Hærvej, navnlig studehandelen har her gennem århundreder virket fremmende på forbindelsen med tysktalende egne, men for Åbenrå amts landbefolkning betød måske forbindelsen ad søvejen over havnen i Åbenrå nok så meget. Talrige unge fra landet, der længtes ud til fjerne strande, drog til søs og lærte på den måde også Danmark og de beslægtede nordiske folk nærmere at kende. Måske har vi her

²⁾ Sdrj. årb. 1949, 83.

en af grundene til, at der i herrederne omkring Åbenrå — bl. a. også i det tønderske Lundtoft herred — i nationalitetskampens første år fandtes større grobund for det danske røre, end man f. eks. samtidigt træffer i Slogs herred, hvor de toneangivende bønders vigtigste erhverv var studehandel med egnene imod syd.

Men af langt større betydning har det dog nok været, at der i Åbenrå fremstod en Frederik Fischer, medens der ikke fostredes en lignende national vækker paa Tønder-egnen,*) tværtimod følte denne egns stænderdeputerede det jo som sit kald at virke i fortyskningens tjeneste.

Hvor en bevidst dansk optræden i de tidligere gottorpske egne i lighed med Frederik Fischers i Åbenrå savnedes, har det været muligt for tyskheden at vinde terræn, fordi den slesvigholstenske agitation tilpassedes historiske forhold. Menigmand har nemlig næppe formået at skelne mellem hertugen af Augustenborgs og den tidligere gottorpske landsfaders hertugtitler. Man vidste kun, at man havde hørt og stadig hørte til et hertugdømme. Folkene i Bovlund anvendte endnu ofte betegnelsen „æ fyrstendøm“ om sognene syd for deres hjemsted.³⁾ Også begrebet „die verbrieften Rechte“ har for menigmand været indhyllet i et tågeslør. Hovedparten af de gamle dokumenter og brevskeber, der lå gemt på kistebunden rundt om på gårdene såvel som talrige inskriptioner i kirker og på borgerhuse i byerne var jo affattet på tysk og har ydet fornøden dokumentation til den slesvigholstenske agitation.

Trods alt formåede de slesvigholstenske foranstaltninger dog ikke at vinde større tilslutning hos landbefolkningen. Mødet i Hundeklemmen mellem Åbenrå og Søes i sommeren 1843 samlede således kun ca. 500 bønder, hvoraf endda kun en ringe

*) Smlgn. P. Lauridsen: Da Sønderjylland vaagnede II, 5 (1911) og Sdrj. årb. 1950, 29.

³⁾ Sdrj. årb. 1894, 85 og 1941, 207.

part var fra egnen.⁴⁾ Tilstrømningen sydfra var derimod stor. Fra tysk side opgives deltagerantallet til 8000.⁵⁾

Det nationale spørgsmål spillede i det hele taget endnu kun en underordnet rolle. „Det var først, da aviserne kom, at folk begyndte at snakke politik.“ Hiort Lorenzens optræden i stændersalen i Slesvig i 1842 har ganske givet i vide kredse vakt forargelse. „Den snavs P. H. Lorenzen fra Haderslev“ kalder Jens Wulff, kniplingshandleren fra Brede, ham i den anledning i en dagbogsnotits.⁶⁾ I en del sogne — således på Åbenrå-egnen i Løjt sogn — samlede en tyskinspireret protestadresse imod Hiort Lorenzens optræden da også adskillige underskrifter, i Løjt sogn således ikke færre end 125. Frederik Fischer karakteriserede de mange underskrifter som resultatet af et simpelt bondefangeri.⁷⁾ Sognets senere fremtrædende danske førere er ganske vist heller ikke løbet på limpinden, men mon ikke protestens mange underskrivere i virkeligheden har ønsket at give udtryk for modvilje imod den opståede uro, som man i lighed med købmanden i Brede almindeligvis tilskrev politikerne og de mange avisskriblere.

Een ting viser protesten imidlertid: egnen var endnu ikke nationalt vakt. Med rette karakteriserer Frederik Fischer derfor den nationale stilling i Løjt i 1843 på følgende måde: „I det store Løit Sogn er Stemningen heelt til vor Fordeel, men den levende Villie mangler. Folket har endnu ingen Følelse.“⁷⁾ Hvad der gjaldt Løjt, havde også gyldighed i de andre landsogne omkring Åbenrå. Frederik Fischer havde i disse år de allerstørste vanskeligheder med at få sit danske ugeblad udbredt. Det skortede endnu på ledende personligheder ude i landsognene.

Kun yderst få af embedsmændene viste forståelse for den danske sag, da de jo som regel havde tysk uddannelse. Af præ-

⁴⁾ Sønderjyllands Historie IV, 288.

⁵⁾ Tondersches Intelligenzblatt 1843.

⁶⁾ Smstds. IV, 282.

⁷⁾ Brev fra Fischer til Koch 1844 8/3, optrykt P. Lauridsen II, 247.

⁷⁾ Brev fra Fischer til Flor 1843 4/3, optrykt smstds. II, 224.

sterne, der på landet betød mest, var der således kun ganske enkelte, der gik ind for det folkelige røre, og det, skønt de som regel var landets egne børn og prædikede på dansk ude i landsognenes kirker. Deres aandelige interesser var i det hele taget ikke store. Som oftest var deres kristendomssyn præget af åndløs rationalisme, men de stod deres sognebørn nær, kunne snakke med dem om avlen og skyede ikke at deltage i et festligt lag sammen med dem. På få undtagelser nær sluttede de sig til den slesvigholstenske sag, og i deres spor fulgte gerne deres pårørende blandt bønderne, ligesom mange præster og andre embedsmænd såsom herredsfogeder og tingskrivere efterlod sig afkom i bondestanden med tyske sympatier.⁸⁾

Landbefolkningens foregangsmænd på det nationale område måtte derfor søges andet steds. Degnene og lærerne, der rundt omkring i sognene ofte stod i et vist socialt betinget modsætningsforhold til præstestanden, sluttede som regel op om den folkelige sag, hvorved der kom endnu et irritationsmoment ind i forholdet mellem præsten og hans degn. Økonomisk stod lærerstanden imidlertid yderst svagt, og det blev derfor ofte den selvstændige bondealmues egne mænd, der også på det nationale område måtte tage føringen. Det ret udbredte selvstyre havde her medført, at der inden for bondestanden havde udskilt sig en elite af gårdmænd, der generation efter generation påtog sig hverv som sognefoged, sandemænd og deslige. Meget ofte kom derfor mænd af denne støbning frem i første række som egnens talsmænd.

En vis skyhed for offentlig fremtræden kunne dog gøre sig gældende. Dette var således tilfældet med sognefoged *Asmus Eschelsen* fra Nybøl i Hjordkær sogn, som Frederik Fischer allerede i 1843 havde kontakt med. „Hans Hjerte er dansk og hans Sindelag det bedste; kun tør han ikke vove offentlig at træde frem og er ikke heelt fri for servile Anskuelser, som ene fraholder ham at vorde vor virksomste Medhjælper“, fortæller

⁸⁾ Sdrj. årb. 1894, 82—83.

Frederik Fischer nok så frejdigt. Imidlertid havde sognefogden langt klarere blik for bondealmuens politiske syn end den gæve redaktør, hvad denne da også ærligt indrømmer. „Han udtalte sig med megen Varme for vort Nationalitetsspørgsmaal og sluttede med de Ord: „Men det vigtigste har I Godtfolk forglemt: en Petition, som her i Nordslesvig vilde finde Tusinde af Underskrifter, nemlig den, at vi ere og ønske at forblive *Slesvigere*, der ville beholde vore egne Indretninger og vort danske Modersmaal, men ingen Slesvigholstenere“. Han opregnede derpaa alle de bekjendte Byrder, som den fælles Brandkasse, Veikassen osv. med Holsten paalægger os, og udtalte sin fulde, faste Overbeviisning om, at vi fra *den Side*, men ikke fra Danmark, vare prægraverede.“⁹⁾

Asmus Eschelsen havde her ramt lige i centrum. Den tyskprægede Slesvigholstenisme ville ingen chancer have over for en danskorienteret slesvigsk særfølelse, som det store flertal af befolkningen uden betænkeligheder kunne tilslutte sig, mens en forening med Kongeriget ikke ville øve en tilsvarende tiltrækning. Desuden forstod Asmus Eschelsen, at det også gjaldt om at tage brodden af den slesvigholstenske propaganda, hvad det økonomiske angik. Slesvigholstenerne undså sig nemlig ikke for med kraft at spille på de materielle strenge.

Fra tiden før treårskrigen foreligger der i det hele en lang række petitioner, som dog ikke alle i første række tog direkte nationalpolitisk sigte. Et ønske om, at der fremtidigt kun måtte ansættes præster, der havde underkastet sig slesvigsk overkonsistorialeksamen, blev således undertegnet af bl. a. 158 beboere i Tinglev, Hjordkær og Ris sogne. Nederst bærer denne adresse dog følgende påtegning, der viser, at ikke alle i disse sogne var af samme mening: „Denne Pettetion er Udsted lige imoe Kongen og den Dansk nation, men ikke af mig Hans L. Killsen.“¹⁰⁾

⁹⁾ Brev fra Fischer til Flor 1843 3/12, optrykt P. Lauridsen II, 240—241.

¹⁰⁾ Sønderjyllands Historie IV, 314.

Den nationale stilling i Åbenrå amts landsogne før 1848 kan vel i hovedsagen karakteriseres på følgende måde: Det store flertal af landboerne var konservativt af indstilling og derfor på forhånd skeptisk over for alle nymodens ideer, især da, når de virkede urostiftende; for landsfaderen i København, Slesvigs retmæssige hertug, nærrede de den største hengivenhed, og alt som den kongefjendske agitation fra slesvigholstenernes side tiltog, vågnede de mere og mere til bevidsthed om, at de var danske slesvigere uden dermed foreløbig at tage skridtet fuldt ud og tilslutte sig Frederik Fischers for samtiden så overraskende fyndord: „Danske er vi. Dansk tænker og føler vi, som Danske har vi Navn i Fortiden og er kendt over hele Kloden.“ Ud fra denne indstilling forstår man godt, at Kongens „åbne brev“ af 1846 blandt de danske i Nordslesvig modtoges med så megen velvilje. Det sikrede dem nemlig landsdelens forbindelse med Kongeriget, uden at der tilsigtedes en ændring i den bestående statsretslig stilling.

*

Året 1848 er på en ret enestående måde blevet et skelsættende år i vort folks historie.

Martsdagens slesvigholstenske oprør tvang alle indbyggere i det gamle hertugdømme Slesvig til at træffe en afgørelse i det nationale spørgsmål. De nærmeste årtier forud for dette år havde ganske vist stadig stærkere varslet denne stillingtagen, men mange havde dog stillet sig afventende, selv om det danske sindelag var i ubestridelig vækst. Krigen betød derimod en national vækkelse over hele Nordslesvig. Oprørernes åbenlyse løgne og fordrejelse af kendsgerninger fik bægeret til at løbe over. Fra nu af vidste hovedmassen af befolkningen, i hvilken lejr de sande urostiftere skulle søges.

De tyskuddannede embedsmænds hastige tilslutning til det slesvigholstenske oprør rundt i byerne blev hurtigt kvalt ved de danske troppers fremmarch i begyndelsen af april. Slaget ved Bov den 9. april gav imidlertid kun de danske en øjeblikkelig

fordel. Efter den preussiske sejr ved Slesvig den 23. april blev det slesvigske fastland oversvømmet af tyske tropper, og derefter sad den provisoriske regering inde med regeringsudøvelsen her. Den overvejende del af embedsmændene i og omkring Åbenrå med den gamle konservative amtmand v. Stemann i spidsen sluttede sig til det nye styre og kunne derfor forblive i deres embeder.

Over det meste af Nordslesvig havde oprøret imidlertid fremkaldt den voldsomste harme. Mange steder nægtede befolkningen at adlyde den utro øvrighed. I de nordlige egne stillede sognefogederne sig i spidsen for landbefolkningen til værn om kongens og folkets sag.

Sognefogederne i Åbenrå amts landsogne har derfor ikke kunnet undgå at føle den nye politiske tilstand, „Tidsomstændighederne“, på nærmeste hold.¹¹⁾ Omkring 1. maj afholdt de som følge heraf et fællesmøde for at træffe en afgørelse om deres stilling til myndighederne i Åbenrå under de ændrede forhold. Til stede var alle sognefogeder fra amtets to herreder, nemlig den gamle *Anders Black* fra Genner, der var født den 5. 10. 1784 og siden 1845 havde fungeret som sognefoged for Ø. Løgum østersogn, *Niels Iversen Borg* fra Ø. Løgum, der var født den 11. 10. 1811 og sognefoged siden 1837; endvidere den foran omtalte, oplyste bonde *Asmus Eschelsen* fra Nybøl i Hjordkær sogn, født den 16. 2. 1794 og siden 1833 sognefoged for Hjordkær sogn og den del af Bjolderup sogn, der fra gammel tid hørte til Åbenrå amt. Bedsted sogn repræsenteredes siden 1837 af dette sogns største grundejer, storbonden *Daniel Hinrichsen* fra Ø. Terp. Han hørte til de yngre i laget (født den 21. 6. 1808) og havde i kraft af sin sociale position tidligt skaffet sig nære forretningsforbindelser med tyske handelskredse. *Hans Christian Reuter* fra Stollig, hvis fader endnu lod sit navn skrive Rytter, var sognefoged på Løjt siden 1833 og anset og

¹¹⁾ Jvf. artikelrække i dagbladet »Hejmdal« 1849 29/11., 1/12. og 12/2.: Sognefogederne i Aabenraa Amt og det nationale Spørgsmaal for Hundrede Aar siden. Et Bidrag til Aabenraa Egnens nationale Historie.

Hans Christian Reuter

respekteret af sognets beboere. På den ældste slægtsgård i hele amtet sad som sidste skud af en lang række betydelige bønder Christian Jacobsen Rohde fra Brunde, født den 14. 3. 1799 og siden 1832 sognefoged i Ris sogn. Endelig var Hellevad-Egvad sogn repræsenteret af Bende Nissen Winther fra Ørslev. Han var yngst af alder — født den 11. 10. 1809 — og også yngst i tjenesten, idet han først var blevet udnævnt i 1845.

Den direkte foranledning til mødet var det kongelige

krigsministeriums befaling af 22. april om ikke at adlyde den provisoriske regerings forordninger, hvorpå oprørsregeringen havde svaret ved at udstede en kontraordre. Mens Daniel Hinrichsen straks åbenbarede sit tyske sindelag og sin villighed til at anerkende den provisoriske regering, besluttede de øvrige sognefogeder omgående i fællesskab at indgive deres afskedsbegæring til amtmanden med motivering i de modstridende ordrer fra de to kæmpende lejre. Asmus Eschelsen og Hans Chr. Reuter foreslog dog under hensyn til det virvar, der ville opstå, hvis afskedsansøgningerne bevilgedes, at den provisoriske regering skulle give sognefogederne streng befaling til at fortsætte i deres embedsførelse for at afstive deres position over for befolkningen, som kunne formodes at ville udstrække modstanden imod embedsmændene til også at gælde sognefogederne. Afskedsansøgningerne har derfor åbenbart været ment som en

demonstration både over for de provisoriske embedsmænd og den dansksindede befolkning.

Brevene, der alle er dateret den 2. maj og demonstrativt stilet til det høje kongelige amtshus i Åbenrå, er affattet uafhængigt af hverandre; Borgs og Winthers breve er ikke bevareret, men de vides også at have ønsket at fratræde. I uddrag har afskedsbegæringerne følgende ordlyd:¹²⁾

[A. Eschelsen:] „Eftersom . . . Erfaring har lært, at en Sognefoged ved at yde sin undersaatlig Lydighed i at forkynde de ham til Forkyndelse tilstillede Ordre, under nærværende Tidsomstændigheder, af Modpartens strenge Magt Udøvelse, hvert Øjeblik staar i fare for som Arrestant at bortføres fra sin Familie og Eiendom, saa vil det under Nærværende Tidsomstændigheder være fornødent til Sognefogedernes Legitimation, at Ordrene tilføres en skjærpet Befal til Forkyndelse.

I denne Anledning tillader jeg mig underdanig at bede, at det Høye Kongelige Amthuus gunstig ville foranstalte, at Ordrene forsynes med den fornødne strengere Befal.

*E. S. hos Landboerne hæver sig med hver Dag,
Ideen for den danske Sag.“*

[Hans Chr. Reuter:] „Under de nærværende Tidsomstændigheder seer jeg mig ikke istand til efter min Samvittighed at kunne opfylde mine Pligter som Sognefoged, og jeg tillader mig derfor herved at indsende min Bestalling. — Vel indseer jeg, at hvis alle Amtets Sognefogeder skulle tage samme Beslutning som jeg, — og hvilket næsten maae antages —, at dette da ville foraarsage en Uorden, som netop i denne Tid hverken hvilkensomhelst Regjering og allermindst Amtet kunne være tjent med, men som sagt, jeg kan ikke fortsætte mit Embede længere, det maatte da være, at jeg bliver befalet dertil . . .“

[Anders Black:] „Da der i denne Tid snart fra Dansk, snart fra Tydsk Side meddeles mig Ordre, . . . kan jeg jo være ud-

¹²⁾ LA. Åbenrå amts journalsager 1848 XV 45; VIII 40.

sat for Fare fra den Side, hvis Ordre ei er bleven opfyldt . . .

Da jeg som gammel Mand ei seer mig istand til, ved de overordentlige Fordringer at bestride det saavel ved Nat som ved Dag, alene paa mig hvilende Hverv, saa beder jeg . . . om Entledigelse . . .“.

[Chr. Rohde:] „Da Sognefogederne især her i det nordlige eller mellem Slesvigske ved den Partikrig som føres, ved at adlyde saa den ene saa den anden herskende Magt, . . . ere udsatte for allehaande Ubehageligheder, ja vel neppe sikker paa Liv, Frihed og Formue, hvorpaa allerede gives Exempler; saa seer jeg mig nødsaget til, herved at indrække min Sognefogedbestalling . . .“.

Som det vil ses, lægger ingen af sognefogederne skjul på deres utilfredshed med tingenes tilstand. Mens Eschelsen indtager det standpunkt, at sognefogedforretningerne skal udføres, hvordan forholdene så end arter sig, er Reuter den første, der ganske åbent fremhæver, at det strider imod hans overbevisning, samvittighed, at udføre den provisoriske regerings ordrer; men også han indser dog, at det ville „forårsage Uorden“, hvis alle sognefogederne fik deres afsked. Med undtagelse af Reuter angiver de desuden alle faren for at lide personlig overlast som grund til deres ønske om tilbagetrækning fra deres offentlige hverv. Eschelsen fremhæver dertil oven i købet danskhedens stærke vækst blandt landboerne i disse måneder.

I løbet af april 1848 var danskheden nemlig for alvor vakt til live på Åbenrå-egnen. Vidnesbyrd herom har man i de mange protestadresser, der fra krigens første dage cirkulerede blandt befolkningen. Ofte var disse forsynet med en indledende opsats, der skulle motivere adressens fremkomst. Ret oplysende om, hvad der især lå befolkningen på sinde i de dage, er en udtalelse fra nogle beboere i Lundtoft og Vilsbæk omtrent midtvejs mellem Åbenrå og Flensborg.¹³⁾

¹³⁾ RA. Udenrigsministeriets arkiv 1848—57, alm. korr. S libr. H. Adresser fra Slesvig; optrykt Sprogforeningens almanak 1950, s. 36-37.

Krigen havde også her vakt det fredelige landsbysamfund til forståelse af dets nationale tilhørsforhold. De fremmede tropper, der følte sig som befriere af en underkuet befolkning, havde i stedet forefundet et særdeles velordnet samfund, en velstand, som de fleste lande i samtiden måtte savne, samt en befolkning, der ikke nærrede noget ønske om at blive „befriet“. Mens de fremmede p. gr. af deres ukendskab til de sande forhold ansås for at være sagesløse, fordømmer protestens indledning i usminkede vendinger de stedlige hjemmetyskere, hvis mest fremtrædende mand Thies Steenholdt også var stænderdeputeret for denne egn. Sådan lød nu tonerne her, mens Fr. Fischer i 1843 ikke havde regnet med at finde nogen god stemning, når man var over en mil syd for Åbenrå.¹⁴⁾

Som det gik syd for Åbenrå, gik det også i selve amtet: ethvert samarbejde med den provisoriske regering var ilde set af landbefolkningen. Sognefogederne kom naturligvis derved i en såre vanskelig stilling. Selv om de i virkeligheden tjente folkets sag bedst ved at blive på deres post, har de alligevel måttet ønske en „skjærpet Befal“ til at fortsætte i deres virke.

Allerede den 5. maj modtog sognefogederne da også et enslydende svar fra amtshuset, hvori det udtaltes, at det „i nærværende Tid mere end sædvanligen er magtpaaliggende, at Forretningerne besørges af duelige og tilforladelige og tillige med Forholdene bekendte Mænd“. Derfor måtte amtshuset pålægge sognefogederne „at opfylde de fra herværende Øvrighedspersoner tilkommende Ordre“.¹⁵⁾

De sognefogeder, der mere eller mindre åbenlyst tog parti for det nye slesvigholstenske styre, blev imidlertid langt vanskeligere stillet. For at afstive deres position over for befolkningen fik de med amtshusets billigelse ansat en del midlertidige medhjælperer i embedet, bl. a. under påskud af, at der var ble-

---

¹⁴⁾ Brev fra Fischer til Flor 1843 4/3., optrykt P. Lauridsen II, s. 224.

¹⁵⁾ LA. Åbenrå amts journal 1848 XV 45.

vet en del mere at bestille p. gr. af militærleverancerne. Den 9. maj udpegedes således gårdmændene Peter Petersen, Hans Kaufmann, Henning Detlefsen og Thomas Thaysen til medhjælpere for sognefoged Juhler i Varnæs, der sammen med en broder, som boede i nærheden af den slesvigholstenske rede Skovbølgård, nævnes som den mest fremtrædende hjemmetysker på Varnæs-egnen. Daniel Hinrichsen i Bedsted fik derefter den 12. maj gårdmændene Johannes Hansen, Ø. Terp, og Nicolai Ratenburg, Bedsted, anerkendt som sine medhjælpere. Sognefoged Winthers nationale stilling er vanskelig at bedømme. Han var dannebrogsmænd, men hans søn mindes ikke des mindre som tysksindet, og også han nærede ønske om at afstive sin position ved at udbede sig assistance af nogle sogneboere. Den 15. maj modtog han amtshusets anerkendelse af gårdmændene Peter Terp, Herslevgård, og Andreas Iversen, Hellevad.¹⁵⁾

I Hellevad sogn var for øvrigt degn og skolelærer *Hans Peter Niendahl* den ledende danske personlighed.¹⁶⁾ Han var ud af en gammel Åbenrå-slægt, der i begyndelsen af 1600-tallet var tilflyttet fra Holland.¹⁷⁾ Fra mikkelsdag 1837 havde han været ansat i Hellevad, hvor han hurtigt faldt godt til. Stedets sognepræst var på den tid også en hjemstavnsmand, nemlig gårdmandssønnen Christian Petersen fra Søes i Ris sogn. Som langt de fleste af sine kaldsfæller, der havde fået deres akademiske uddannelse ved universitetet i Kiel, var han blevet slesvigholstensksindet, et standpunkt, han på det ivrigste blev støttet i af sin kone, der af præstedatteren fra Hjordkær skildres som „forfærdelig tysk, vigtig, indbildsk og ilde lidt i sognet“.¹⁸⁾

Forholdet mellem den tysksindede præst og hans danske degn var derfor alt andet end godt. Ved treårskrigen begyndelse blev præsten tilmed arresteret af de danske tropper. Da

¹⁵⁾ Hans Peter Niendahl. Et degneliv for hundrede år siden (»Hejmdal« 1948 28/11.—29/11.; Sdrj. mdsskr. 1951, 140—144.)

¹⁷⁾ »Hejmdal« 1917 23/11.; Sdrj. mdsskr. 1950, 64.

¹⁸⁾ H. Tonnesen: Nordslesvigsk Kirkeliv 1880—1920 I, 33.

oprørerne efter det danske nederlag ved Slesvig den 23. april 1848 overtog regeringsmagten, blev degn Niendahl derfor i præstens fravær indkaldt til et møde på amtshuset i Åbenrå sammen med egnens præster. På slotspladsen uden for Brundlund slot udspandt der sig ved den lejlighed en interessant samtale mellem degn Niendahl og de to kongetro præster, *Jep Hansen* fra Hjordkær og *Johs. Andreas Wulff* fra Ris, som Niendahl har forevigtet i følgende lille stemningsbillede: „Ved denne Lejlighed talte jeg længe med Pastor Hansen fra Jordkjær paa Slotspladsen. Vi talte om den forfærdelige Tid, vi nu havde oplevet; jeg ytrede, at man vistnok maatte vogte sig for at publicere den provisoriske Regjerings Forordninger, men han meente, at det vilde han nok gjøre sin Embeds eed ubeskadiget. Jeg sagde fremdeles, at man derved vilde anerkjende hiin Regjerings Retmæssighed, og da han herefter, men før Mødet, havde talt med de andre Præster, navnlig med [den tysksindede] Prehn fra Bjolderup o. fl., kom han igjen til mig og sagde, at jeg havde Ret deri.

Amtsforvalter Krog var også citeret, han sagde: Jeg gaaer fløiten idag; — og det skete ogsaa. Jeg blev kaldt med ind; men da man havde erfaret af mig, at Præsten var borte, blev jeg udladt. Efter Debatten kom Wulff fra Ries og Hansen fra Jordkjær først ud; jeg traadte hen til dem og spurgte om Udfaldet. De havde ikke givet dem under Provisoriet, og Pastor Hansen sagde med den ham eiendommelige Kraft: „*Nein! Wir sind von altem Schrot und Korn*“.¹⁹⁾

Denne udtalelse karakteriserer i et glimt den djærve Hjordkær-præst: en kraftig bondenatur, der sejgt holder fast ved det hævdundne og derfor i al sin redelighed forbliver loyal imod kongehuset, som han i sin tid havde svoret troskab. Slesvigholstenisme var ham som alle nymodens ideer — derunder også den danske nationalliberalisme — en vederstyggelighed. Men

¹⁹⁾ LA. Niendahls privatarkiv.

læg mærke til, at han som de fleste af sin stand havde tysk hussprog! —

Som allerede fremhævet blev de første måneder efter oprørets begyndelse for de fleste nationalt afgørende. Det standpunkt, datidens slesvigere valgte at tage, fik ofte vidtrækkende følger for deres efterkommere. Langt det store flertal af landbefolkningen i sognene omkring Åbenrå tog afgjort parti for danskheden, så de få, der valgte at tilslutte sig det nye slesvigholstenske regime, ofte fik trange kår.

Sognefoged Daniel Hinrichsen i Bedsted fik således også sine sogneboeres uvilje at føle. Den 21. maj 1848 gav han sig derfor til at skrive følgende mistrøstige brev — på dansk! — til amtshuset: „Hidtil har jeg smigret mig med at forestaae Sognefogedembedet til Sognets Gavn og Vel, og tillige ofte med Fornøjelse har jeg fornummet, at idetmindste den største og fornuftigste (!) Deel af Sognets Beboere har været veltilfreds med denne min lille Embedsførelse. Men nu have desværre Omstændighederne forandret sig, saa jeg for min egen Persons Skyld, alt siden Krigens Begyndelse har ønsket at blive dette mit Embede entlediget, men har dog alligevel ikke med Alvor andraget derpaa, da jeg troede, især i denne ulykkelige Periode at forårsage en endnu større Virvar og Uorden i dette mig hidtil kiære District.

Dog maa jeg til min store Ærgrelse fornemme, *at selv dem, som jeg hidindtil har holdt for veltænkende imod mig, nu ere anderledes sindede*, og tror det derfor at være min Pligt, baade for Districtet og min egen Samvittigheds Skyld, at aftræde fra dette mit Embede. Jeg kan vistnok ingen Nytte være Districtet til som Foged, og troer ikkuns at kunne forsvare det for Gud og mit Sogn, dermed, at jeg herved tilsender det Høje Amthuus min Bestalling, med det Andragende: at faae den casset . . . . . Endvidere vover jeg at giøre det Høje Amthuus opmærksom paa, at en Mand i Sognet, som jeg holder bedst passende til Sognefoged, i *denne Tid* ikke er det, da han ligesom jeg er mis-

tænkt, hvorfor jeg troer det at være rigtigst, at lade Sognebesiddere eller maaske ikkuns Bønderne vælge Een ved Stemmeflertal.“

Daniel Hinrichsen slutter meget betegnende sit brev med en hjertelig tak til amtsforvalteren, herredsfogeden og da især amtmanden for det gode samarbejde, han i den forløbne tid har haft med dem. Hans nære tilknytning til sine tyskdannede foresatte har sammen med forretningsforbindelser sydpå bestemt hans indstilling til de aktuelle spørgsmål. Tyskheden har været storbondens honette ambition.

Daniel Hinrichsen

Amtmanden afslog imidlertid hans begæring om afsked, og Daniel Hinrichsen måtte derfor atter gribe pennen den 30. maj for at søge at gøre sine foresatte det begribeligt, hvor vanskelig hans stilling var. „Omendskjøndt jeg altid har handlet efter Samvittighed og vil staae til Ansvar for Alt, hvad jeg har foretaget som Sognefoged og Privatmand, saa kan jeg dog ikke længere have dermed at gøre og for at blive frie for samme, *saa reiser jeg nu paa ubestemt Tid efter Hamburg.* Jeg har altid villet blive min Embedseed troe (!) og *har kuns gjort det, som kunde handle imod samme, hvad Magten har befalet,* men dog kan jeg ikke gøre Districtet det tilpas. Jeg har aldrig havt med Politik at gøre, aldrig underskrevet hvilkensomhelst Petition(!), og dog maae jeg nu mærke at være mistroet, hvorfor jeg nu

hermed sender min Bestalling for aldrig mere at tage imod den.“

Mens Daniel Hinrichsen således over for amtmanden søgte at redegøre for den situation, han var stedt i, var der allerede den 25. maj indløbet en ny afskedsansøgning til amtshuset fra Asmus Eschelsen. Under henvisning til en nervesygdom, som nedbrød hans sundhed og legemskraft, hvortil der var stødt en tiltagende brystsyge, bad han om tilladelse til at trække sig tilbage. Da der ikke blev svaret på hans ansøgning, prøvede han endnu en gang den 15. juli på at slippe for sin uriaspost. „Thi det er noksom bekjendt, at en Sognefoged selv med det redeligste Sindelag og med den oprigtigste Villie, hvert Øjeblik staae i Fare for at tabe Ære og Frihed, hvilket for en ærekiær og retskaffen Mand er det Kostbareste han Eier næst Livet, thi det er aldeles skiult for mennesket, hvad Ende nærværende Krig vil tage, — kun det allseende Øje veed, hvad Almagtens Haand har besluttet over os.

Thi vedbliver jeg at adlyde den provisoriske Regjerings Anordninger, og den danske Magt Seierer, saa er ieg en Fange, og maa lade mig bortføre fra Familie og Venner, nægter jeg dette, saa maa jeg ligeledes vente en ugunstig Skiæbne, thi ingen Øvrighed kand under nærværende Omstændigheder være mig Borgen derfor; kun allene ved at entlediges min Tjeneste som Sognefoged kand jeg nære Haab at være fri, og min *til Kongen vor Hertug* aflagte Troskabs Eed ubrudt, paa Grund heraf nærer jeg det Haab, at min Begjering ikke afslaaes . . . .“

Da også sognefoged Borg fra Ø. Løgum et par dage senere påny indsendte en afskedsbegæring med et i hovedtrækkene ganske overensstemmende indhold, har de to alderstegne sognefogeder åbenbart truffet hinanden og er enedes om at tage dette skridt i fællesskab. Et afslag blev imidlertid også denne gang følgen. De provisoriske myndigheder i Åbenrå har ønsket at give befolkningen det indtryk, at alt fortsatte i den gamle gænge.

Efter sidste afslag besluttede Asmus Eschelsen sig imidlertid til i klare vendinger over for de høje herrer i Åbenrå at gøre rede for, hvad der rørte sig i hans bryst. Han sendte derfor den 19. juli omgående et nyt brev til Åbenrå. „For Hs. Majestæt Kongen vor Hertugs lovlige beskikket Amtmann (altså en tydelig finte til v. Stemann) . . . har jeg . . . ved Eed lovet at være Hs. Majestæt Kongen vor Hertug Huld og Troe, Allerhøjstsammes Nytte og beste til enhver Tid efter bedste vidende og Indsigt at befordre og fremme, Skade at afvende, hvilket enhver læg Mand anseer for rigtigt. Jeg indrømmer gjerne, at mine Indsigter ere for sløve at kiende i den nærværende Tids Forhold, men den af Forsynet i mit Bryst nedlagde Dommer, Samvittigheden, opfordrer mig at afstaa fra min Tjeneste som Sognefoged for under den nærværende Tids Forhold at holde min Eed ubrudt.“²⁰⁾

Med større åbenhed har ingen i disse dage vovet at undsige de selvbestaltede magthavere. Det er kongetroskaben og respekten for det legitime regime, der var det bestemmende for datidens dansksindede, først efterhånden opstod ønsket om nærmere tilknytning til dansk folkeligt liv.

De sidste måneder af 1848 var præget af den dansksindede befolknings om sig gribende opsætsighed imod den provisoriske regering.

Sognefoged *Lorenz Jacobsen* i Todsbøl, der var sognefoged for den del af Bjolderup sogn, der indtil 1850 hørte til Slogs herred, har i en indberetning til amtmanden i Tønder givet et billede af de vanskeligheder, der mødte dem, der som han gik de provisoriske myndigheders ærinde. „Hvor jeg kommer, er Folket lidt vranten. „Er du Provisorisk? *Vi har ikke med Ty-skerne at bestille.* Den provisoriske Regjering kjender vi ikke; den har os ikke noget at befale osv.“ — Jeg maatte imøde-

---

²⁰⁾ LA. Åbenrå amts journal 1848 XV 45.

komme alt det med LigeGYldighed, søgte at overtale Folket, og alt gik godt; ingen Uorden fandt Sted.“²¹⁾)

Magthaverne søgte ved forskellige forordninger at kue det danske røre, således blev i september brugen af danske faner og farver forbudt. Af al magt arbejdede den provisoriske regering for Slesvigs indlemmelse i det Tyske Forbund. Herimod udsendtes der fra dansk side petitioner, der på det bestemteste protesterede imod en sådan tanke. Fra Als, som under hele krigen var i danske hænder, og fra skibe ved østkysten indsmugledes i løbet af november en del petitioner med følgende påtrykte tilkendegivelse:

„Vi protestere paa det Høitideligste imod, at Slesvig forenes med Tydskland, og at det under hvilketsomhelst Paaskud løsrives fra dets Forbindelse med Danmark“. Enkelte steder lavede befolkningen lidt om på den, således i Klovtoft, hvor slutningen ændredes til: „vi ønske at blive staaende til Danmark saaledes som vi i det sidste Aarhundrede have staaet“. Altså ingen ændring i hertugdømmet Slesvigs statsretslige stilling, heller ikke i forhold til Kongeriget, d. v. s. samme opfattelse, som Asmus Eschelsen allerede i 1843 havde gjort sig til talsmand for.

Takket være sin flerårige virksomhed som bladudgiver og forkæmper for den nationale sag i Åbenrå forestod Frederik Fischer fra sit asyl på Als kyndigt fordelingen af petitionerne til pålidelige mænd i omegnen, der så skulle påtage sig arbejdet med at indsamle underskrifterne. En sådan var blandt andre sognefoged Anders Black i Genner, til hvem Frederik Fischer oversendte en del petitioner ledsaget af følgende ven-skabelige skrivelse:²²⁾

„Kjære Herr Ven.

Hosfølgende tillader jeg mig at sende Dem nogle Aftryk

²¹⁾ Et Sindelagsskifte for Hundrede Aar siden (»Jydske Tidende« 1949 3/1, optrykt Sdj. mdsskr. 1950, 11—14). LA. Tønder amts journalsager 1848, rubrik 5.

²²⁾ LA. Åbenrå amts journal 1849 III 18.

af en kort Protest og Forvaring, som indeholder Hovedpunktet af, hvad vi ønske og ville, og som er sat i Circulation over hele Landet. Jeg er vis paa, at De vil yde dette Anliggende Deres meget formaaende Bistand, deels ved at foranledige, at saa mange som muligt underskriver den, deels ved at befordre de Exemplarer, De ikke selv benytter, længere Vester paa. Med Hensyn til Underskrifterne, da kan enhver myndig Mand, hvad enten han er Gaardeier, Indest, Haandværker eller Tyende underskrive; Alle bør gjøre det, thi det er et Anliggende, der angaaer alle og Enhver.

Saasart Adresserne ere underskrevne, vil De behage at sende dem tilbage til mig. Jeg haaber, at det maa kunne skee inden 3 Ugers Forløb, til hvilken Tid de Andre fordeelte Exemplarer ogsaa ventes tilbage. De vil indsee, at det er af Vigtighed, at saa mange Stemmer som muligt udtale sig paa een Gang.

Idet jeg slutteligen hilser Dem og alle Meningsbeslægtede paa det venskabeligste, beder jeg Dem fremdeles forsikre vore Venner om, at den tunge Prøvelsestid vil ende med Held og Lykke for vort danske Fædreland. Kan der ogsaa for Øjeblikket ikke indgribes i de trykkende Forhold, saa vil dog den Tid komme, at den tydske Undertrykkelse faaer en Ende, — Danmark vil aldrig opgive sine Slesvigske Brødre.

Sønderborg, 1848 Nov. 9.

Deres hengivne Fr. Fischer.

Til Herr Sognefoged Anders Black i Genner.“

„Den djærve sognefoged“²³⁾ Anders Black har imidlertid ikke ønsket at påtage sig hvervet. Som den sindige bonde han var, har han foretrukket at holde sig på afstand af de skarpe politiske uoverensstemmelser, der prægede hans samtid. Som så ofte før og siden er det unge, mere umodne elementer, der lader sig gøre til redskaber for et politisk nybrud, mens den

²³⁾ Sønderjyllands Historie IV, 370.

besindige del af befolkningen med den større horisont og med et dybere perspektiv over livet først efterhånden følger efter og selv da kun med et vist mådehold slutter sig til nyopståede idealer. Det må være dette og ikke et slesvigsk særstandpunkt, der har holdt Anders Black tilbage; kendt som dansk-sindet var han nemlig, ellers ville Frederik Fischers henvendelse jo ikke have foreligget.

Der var imidlertid andre, der sørgede for, at listerne gik fra hånd til hånd. Ved afleveringen har de ikke undslået sig for at nedskrive følgende påtegning: „Herrn F. Fischer — for medels diisse 2 F. F., som var paa singneret, saa slutte vie, at diisse skrifter kom fra Dem, altsaa skrive vi til Dem igjen. — Aarsagen til dets Langvarig Ophold var, at Sognefoged A. Black han tilkiende gav Byen det ikke, saa Blef det os Bekiend i Apenrade, at de var her i Byen, saa opsøgte vi det, da det andet var underskreven, saa bekvemmede hand sig til underskrift, den oven Nævnte constitoerede Sognefoged A. Black. Gjenner, d. 4. Decbr. 1848.“²³⁾

Imidlertid blev to af petitionerne opsnappet, da den slesvigholstenske amtstjener Ipland fra Åbenrå var på egnen. Han fandt een med 77 Genner-boeres underskrifter og een, der var påbegyndt i Ø. Løgum med fire underskrifter, hvoraf gårdmand Rasmus J. Callesens fra Lerskov var den første. Gamle Black og hans søn indstævnedes derefter til amtshuset som sigtede for at have medvirket til petitionernes udbredelse. Møller Jens Bundesen, der ikke var med blandt underskriverne og hvis efterslægt har været nationalt delt, gav møde som vidne. Takket være hans vidneudsagn slap Anders Black for videre tiltale, idet han i andres påhør skulle have udtalt, „at han intet vilde have at bestille med denne Sag.“²⁴⁾

Novemberadressen vandt imidlertid trods manges tilbageholdenhed en ualmindelig stor tilslutning også i omegnen af

---

²⁴⁾ LA. Åbenrå amts journal 1849 III 17.

Åbenrå. Ialt indsamledes her 2040 myndige mænds underskrifter, hvoraf de 459 kom fra Åbenrå by. Antallet af underskrifter per sogn afhænger vel i nogen grad af de enkelte listebæreres nidkærhed. Interessant er imidlertid det forholdsvis store antal underskrifter fra Løjt sogn, nemlig ikke færre end 350. Sjælen i dette indsamlingsarbejde var lærer *Paul Nissen* i Løjtkirkeby, som med stor iver gik ind for den danske sag. Efter arbejdets afsluttelse opgjorde han antallet af „de indvånere, som holde med insurgenterne „til ca. 50 for hele sognets vedkommende, mens mange såkaldte „gesinungslose“, nok troede på en dansk sejr, men lod sig holde tilbage af frygt.²⁵⁾ Myndighederne i Åbenrå havde længe næret mistanke til ham samt til en seminarist Jep Olufsen Nissen fra Løjtkirkeby og hjælpelærer Johannes Marcussen Ebbesen fra Skovby, der alle tre allerede den 16. maj 1848 havde måttet underskrive en højtidelig erklæring om ikke mere „at ville holde Forbindelse eller Samquem med de Danske eller overhovedet handle i deres Interesse.“ Snart efter måtte Paul Nissen derfor flygte bort for ikke at falde i oprørernes hænder.²⁶⁾ Hans nationale pågaaenhed bragte ham for øvrigt i en lignende konflikt med moderate danske kredse, som vi har hørt om fra Genner, men derom senere.

Også den dansksindede præst i Hjordkær Jep Hansen måtte søge væk på grund af uoverensstemmelse med den provisoriske regering. Den 3. juni 1848 havde han taget ophold i Ribe. Sognefoged Asmus Eschelsen kunne da meddele amts- huset det forefaldne ledsaget af en lun bemærkning om, at grunden til præstens flugt var ukendt, men da hans livsforhold hidtil havde været aldeles ulastelige, kunne den næppe skyldes kriminelle forhold!²⁶⁾

Herefter var der kun een kongetro præst på Åbenrå-egnen under treårskrigen, nemlig Johs. Andr. Wulff i Ris.

²⁵⁾ LA. Åbenrå amts journal 1849 III 30; 1850 XVII 14.

²⁶⁾ LA. Åbenrå amts journal 1849 III 30.

»O, ædle Mand, som ene stod,
 een trofast blandt en troløs Skare,
 som trodsede med Retfærds Mod
 hvert nedrigt Kunstgreb, hver en Fare;
 dit Fødeland, din Konge tro« etc.

kunne siden hen „digterinden Anna“ synges i en af sine „Markblomster“.²⁷⁾ Ifølge Hjordkær-præstens datter var det den slesvigholstenske pastor Prahll i Ø. Løgum, der havde henstillet til den provisoriske regering, at den ikke skulle kræve edsafklæggelse af præsterne, da disse så omgående ville miste al indflydelse på deres menigheder.²⁸⁾ På den måde blev det muligt for en dansksindet helstatstilhænger som pastor Wulff i Ris at fortsætte sin præstegerning, alt i mens oprørerne havde magten.

Gejstlighedens nationale forræderi i det meste af Åbenrå provsti kunne ellers ikke andet end skabe en dyb kløft mellem præsten og hans sognebørn. Det kirkelige liv i menighederne berørtes på det alvorligste i disse år. Den danske præst, der kom til Løjt efter treårskrigen, pastor Richelieu, har opgjort en årlig nedgang i altergæsternes antal fra ca. 2400 til ca. 1600, fra Felsted sogn melder pastor Mørk Hansen om en nedgang fra ca. 1600 til ca. 825, og de omliggende sogne kunne opvise lignende tal.^{*)} Særligt slemt var det i de sogne, hvor den gamle præst foretrak at tage sin afsked eller søge andet steds hen. Her havde en ny provisorisk præst ingen mulighed for at gøre sig gældende. Efter Jep Hansens flugt kom der således to gange en ny præst til Hjordkær, først en Schumacher, senere O. G. Grauer. Andenpræsten i Løjt, A. D. Grauer — ligesom den førnævnte en broder til den ivrigt dansksindede læge i Åbenrå, J. J. Grauer — kom til Moltrup efter den fordrevne pastor Hertel. Både hans afrejse fra Løjt og ankomst til Moltrup voldte meget store vanskeligheder på grund af befolkningens afvisende holdning. I Ø. Løgum

²⁷⁾ Sdrj. mdsskr. 1947, 69.

²⁸⁾ H. Tonnesen: Nordsl. Kirkeliv I, 38.

^{*)} LA Åbenrå provstearkiv. Visitatsberetninger efter 1850.

foretrak pastor Prahls snart det fede Øsby sogn og måtte derfor også erstattes af en provisorisk præst. I Hellevad-Egvad var der ligeledes præstekifte. Der blev den tysksindede Petersen efterfulgt af en navnebroder med samme nationale indstilling. „Nu bliver tyske Præster allevegne indsat, . . . at Sligt kan kaldes lovlig, det er ikke til at begribe“, skriver Snogbæk-dagbogens forfatter, som vel her har givet udtryk for den almindelige folkemening.²⁹⁾

Med bestyrelseskommissionens overtagelse af regeringsudøvelsen begyndte bladet imidlertid at vende sig for de hidtidige provisoriske magthavere. Med F. F. Tillisch stod nu „for første Gang i umindelige Tider en dansk dannet Slesviger i Spidsen for Landets Styrelse“.³⁰⁾ Da næsten hele den slesvigske præstestand den 15. okt. 1849 prøvede på at nægte bestyrelseskommissionen lydighed, begyndte denne at afsætte de ledende gejstlige. I begyndelsen af 1850 blev den ivrigt slesvigholstenske provst Reh hoff således afsat og erstattet med den fordrevne Hjordkær-præst Jep Hansen. Imod dennes provsteværdighed indsendte imidlertid syv præster i provstiet omgående en protest, hvis slutning indeholder følgende sætninger: „Vilkaarlighed og Haan synes at have parret sig i denne Bestyrelseskommissions Voldshandling . . . . Da vi tror nu at have naaet den Grænse, til hvilken vi ifølge vor første Erklæring har kunnet vise Lydighed, saa tør vi ikke længere efterkomme Bestyrelseskommissionens kirkelige Anordninger og navnlig ikke anerkende den nye indsatte midlertidige Superintendent og de nye indsatte Provster, tværtimod anse vi os for Gud og vor Samvittighed forpligtede til herved at nedlægge en Protest derimod. Følgerne af dette vort sidste Skridt til Nødværge falder paa de Mænds Hoveder, som har nødt os dertil“.³¹⁾

²⁹⁾ De provisoriske præsters stilling til befolkningen er belyst i Sdrj. årb. 1900, 109—110.

³⁰⁾ Sdrj. årb. 1899, 219.

³¹⁾ Esmarch: Das Herzogthum Schleswig und die Landesverwaltung 1849 II, 66.

Efter denne erklæring var der ikke andet for Jep Hansen at gøre end på det nøjeste at lade de enkelte præsters stilling til deres menigheder prøve. Fra Løjt er begivenhedernes forløb i denne tid bedst kendt. Her deltes den dansksindede befolkning i sit syn på præsterne. Den moderate fløj af sogneboerne med sognefoged Hans Chr. Reuter i spidsen søgte at skabe stemning for, at præsterne skulle forblive i deres embeder og anerkende bestyrelseskommissionen. Den anden fløj repræsenteredes af modstandsmanden Paul Nissen, der ivrede for de tyske præsters fjernelse.

Andenpræsten Julius Posselt har meddelt sin slægtning Th. A. J. Regenburg, der efter 1850 ved siden af F. F. Tillisch blev den ledende mand i Sønderjylland, om menighedens og præstens indbyrdes forhold. Naturligvis er Posselts beretning stærkt farvet af hans eget politiske syn og hans forsøg på selvretfærdiggørelse. Han skriver:³²⁾ „Her i Sognet er et Tillidsvotum i Gang til begge Præster, hvori udtales, at vi aldrig privat eller offentlig have blandet os i Politik, men passet vort Embede og det godt, og at Menigheden derfor vil beholde os; fra Nørre Lygum og Bjolderup veed jeg det samme. Hvem man her spørger, han være Gross- og Klein Deutsch, Ultra- eller Moderatdansk, saa hedder det i meer eller mindre rene Ord: „Sagen har en Hage, hvorfor suspenderede Forvaltningen ikke, nu kunne Præsterne jo ei lide [Jep] Hansen“. . . . Jeg kunde da tage Menighedens Petition til mig med og deraf godtgjøre, at her ei handles om Politik, *thi baade Tydsk og Dansk have her sluttet Pagt* og underskrevet i bedste Forstaaelse. Tingen udgaaer fra Sognefogden, en særdeles klog dansksindet Mand, fra en dansk Kirkejurat og en tydsk Søecaptain.

„Menigheden er mig (tør jeg vel sige saa sagte til dig) meget hengiven, — men dog har jeg her een Fjende, den før min Tid „provisorisk“ afsatte Elementarlærer Nissen, som jo fra 1. Mai igjen er indsat, som ved hver Leilighed viser sit Had

³²⁾ RA. Regenburgs arkiv. Breve fra J. Posselt.

imod hver, der ei vil aldeles som han, — som f. Ex. skjælder vor meget ivrig dansksindede Sognefoged ud for tydsk, siden han med en Tydsk og en Dansk samlede underskrifter paa en Petition til min Kollega og mig, at vi skulde blive her og give efter for Tid og Omstændigheder. Denne Nissen har svoret mig mit Fald, som han har sagt mig i de Ord: „To Gange har jeg alt skreven imod disse Karle, skal jeg til det med en tredie Indstilling, saa skal det ei vare længe meer, før det er ude med dem“. Sørgeligt er det, hvis virkelig Pøbelen (den laveste), thi kun til den beiler han, skulde saaledes kunne regjere her hos os. I øvrigt er han foragtet hos dansk som tydsk, ja en dansk Officeer svarede ham, da han uden for Byen vilde tilbyde ham en Liste over Mistænkelige Folk i Sognet: „han maatte helst passe sin Skole og ei blande sig i sligt; *Folk som han og hans Lige paa begge Sider havde for en stor Deel det Blod paa deres Samvittighed, som maatte flyde!*“

Sognefoged Reuters stilling til sognets præster i 1850 er yderst interessant. Den fremgår både af Posselts breve og af et brev, han selv har sendt til sognepræsten Martin Hinrich Kaftan,³³⁾ faderen til de senere så navnkyndige brødre, den slesvigholstenske generalsuperintendent Theodor Kaftan og den teologiske professor Julius Kaftan. Reuter forelægger i brevet sin sognepræst ikke mindre end tolv spørgsmål, som har nedfældet sig i hans tanker efter en samtale, han har haft med præsten. Han ønsker gennem disse tolv spørgsmål at få sjælehyrden til at indse, at denne sammen med hele gejstligheden i Guds øjne har været på forkerte veje. Frederik VII var jo allerede inden krigen begyndte anerkendt som hertugdømmets legitime regent, som det derfor var alles og da i særdeleshed gejstlighedens pligt at vise lydighed. Slesvigholstenernes fremgangsmåde har nemlig været direkte stridende „imod vor Frelasers Grundsætninger i det nye Testamente“. Dertil kommer den tåbelige løgn om den „ufri“ hertug, der førte til, at et sagen

³³⁾ Brevet findes aftrykt S. mdsskr. 16. årg., s. 77—79.

ganske uvedkommende land som Tyskland greb ind og lovstridigt gav sig til at bestemme over slesvigske anliggender. Da derefter Preussen sammen med Slesvigs legitime regent var blevet enig om at indsætte en bestyrelseskommission, indtil den endelige fred kunne sluttet, havde gejstligheden tilladt sig at bestride dens kompetence. „Er denne Fremtræden virkelig foretaget i Ydmyghed og for at fremme Guds Ære? . . . Giver Præsterne ved unødvendig at sætte sig i Spidsen for slige Demonstrationer deres Menigheder efter Jesu Lære derved det rette Exempel for at vise [hen] til den nødvendige Forsonlighed mod Gud og vor Næste, hvorved den evige Velfærd skal opnaaes?“ Alvorlige og rammende spørgsmål, der også burde kunne mane en præst til selvansagelse. Og endelig præsternes protest imod provst Rehoffs afsættelse. Var bestyrelseskommissionen ikke også i dette tilfælde i sin gode ret? „Kunne De, Herr Pastor, forsvare at sætte Deres Menigheds evige Velfærd paa Spil, fordi De troede en uretfærdig Gjerning begaaet, hvori De var uskyldig og som det heller ikke stod i Deres Magt at ændre?“ Brevet slutter derefter med en indtrængende opfordring til pastor Kaftan om, hvis han kommer til samme resultat som brevskriveren, da omgående at lade offentligheden det vide, „og lad den saa dømme, hvad den vil, for Gud troer jeg, De med Beroligelse kan gaae Fremtiden imøde“.

Kaftan fulgte imidlertid ikke sit sognebarns gode råd i den ellefte time. Han havde sammen med største parten af gejstligheden truffet sit valg og måtte nu drage konsekvensen af valget.

Genner-boernes stilling til Frederik Fischers novemberadresse i 1848 og løjtingernes stilling til deres præster i 1850 viser i virkeligheden det samme, som vi allerede før treårskrigen har truffet på, nemlig, at hovedmassen af landbefolkningen omkring Åbenrå faktisk stod noget reserveret over for alle de nye strømninger, der var oppe i tiden. Under borgerkrigen med alle dens mange omskiftelser søgte mændene af

denne støbning at redde, hvad reddes kunne af den tidligere tids tilstande. Det gjaldt bevarelsen af Slesvig som et selvstændigt hertugdømme under det danske kongehus, det gjaldt endvidere opretholdelsen af ro og orden under besættelsen, hvad sognefogedernes breve fra denne tid tydeligt viser, og det gjaldt nu efter borgerkrigens ophør om så vidt gørligt at få helet de sår, der er en krigs uundgåelige følgesvend. Det var gejstlighedens og den øvrige embedsstands næsten totale frafald under borgerkrigen, der var årsag til, at der efter 1850 måtte skabes en ny embedsstand, hvis mål det var at knytte Slesvig så nær til Kongeriget som muligt.

*

I 1850 udnævntes kammerherre *Heltzen* til amtmand over Åbenrå og Sønderborg amter, og dermed fik disse amter vel nok deres hidtil betydeligste amtmand.

Blandt de mange krævende opgaver, der ventede på ham, kom i første række løsningen af problemet med de mange bestillingsmænd, der under borgerkrigen var gået oprørernes ærinde. Af sognefogederne i Åbenrå amt var der dog kun et fåtal, der af den grund burde udskiftes.

Sognefoged Rohde i Brunde havde under krigen nærmest været kollaboratør. Ligesom sine kolleger havde han ganske vist ved oprørets begyndelse helst villet fratræde for at undgå alt det besvær, de nye forhold uvægerligt ville føre med sig. Da han imidlertid ligesom de andre sognefogeder i maj 1848 havde fået pålæg om at fortsætte i tjenesten, var han blevet sine nye magthavere en lydige og tro tjener. Engang i september 1848 blev han således konfronteret med en trykt dansk proklamation og følte sig omgående kaldet til pligtskyldigst at indsende den til sine foresatte; da en maler Hansen i Ris havde formastet sig til at rive en plakat ned, lod han ham stævne til at give møde på politistationen i Åbenrå og så fremdeles. Rohde var i sandhed en sognefoged, der til det yderste bestræbte sig for at være

øvrigheden lydig, en typisk repræsentant for det blakkede standpunkt her i grænselandet.³⁴⁾

Efter det slesvigholstenske regimes sammenbrud ønskede Rohde nu igen at slippe for den skæbne at skulle udføre skiftende myndigheders ordrer, således som det havde været hans lod i de sidste to år. Hans afskedsbegæring lød derfor kort og godt: „Gjentagne Gange i de sidstafvigte 2de Aar er jeg indkommet til det Høie Amthuus med Begjæring om at entlediges fra Sognefogedbestillingen, men stedse erholdt Afslag. Atter ser jeg mig foranlediget til, i nærværende Tid ligeledes at fremkomme med den Begjæring: at det Høie Amthuus gunstigst ville fritage mig for de Forpligtelser, der paalægges mig som Sognefoged ved at meddele mig Entledigelse . . .“.

Amtmand Heltzen var ikke sen til at svare: „Deres . . . begierede Afgang som Sognefoged for Riis Sogn har jeg ikke villet modsætte mig, uagtet jeg vistnok høiligen vil savne Deres sjældne Dygtighed, jeg under min Funktion har havt Leilighed til at overtude mig om, ikke blot hvor almindelig, men ogsaa hvor velbegrundet det fortrolige Omdømme er, som De har erhvervet Dem. Denne Udtalelse har jeg troet at skylde Dem ved Underretningen om, at De efter Ønske er entlediget fra 1. Oktbr. d. Aa., og at til Deres Eftermand er beskikket Gdmd. Jørgen Nissen i Søes“.³⁵⁾

Udtalelsen giver et tiltalende billede af den nye amtmands bestræbelser for lemfædigt at fjerne de misstemninger, som har været den nylig overståede borgerkrigs uundgæelige følgesvend. Amtmand Heltzen er vel den første kongerigske embedsmand, der under behandlingen af det hjemmetyske spørgsmål klart har erkendt, at de tysksindede nordslesvigere var danske af oprindelse og sprog og derfor med samme hjemstavnsret som deres dansksindede brødre, hvorfor dansk politik altid måtte have

³⁴⁾ LA. Åbenrå amts journalsager 1848 III 55 og 56. (Jvf. artikelrækken i »Hejmdal« 1948 29/11.—13/12.)

³⁵⁾ LA. Åbenrå amts journalsager 1850 XIV 28. Rohde døde på slægtsgården i Brunde den 24. juni 1879.

for øje at søge at vinde dette element til forståelse for samhörigheden med det danske folk. Han undgik derfor — for øvrigt til de ejerdanskets store forargelse, men som det kom til at vise sig, til gavn for den fremtidige nationale udvikling — at foretage afskedigelser af bestillingsmænd, når der da ikke forelå absolut tvingende grunde. Åbenrå amt fik derfor ikke i disse år sådan som f. eks. Tønder-egnen en „menighed“ af utilfredse og hadske hjemmetyskere.

Kun i Ensted sogn mødte han modstand imod denne politik, og da viste det sig, at amtmanden ikke var så nem at bide skeer med. Under oprørsregimet var gårdmand *Boy Jürgensen* i Stubbæk blevet udnævnt til sognefoged. Hans to brødre havde fået juridisk uddannelse i Kiel og gav ham derved den fornødne politiske skoling, så at han kom til at stå som oprørets ivrigste talsmand på egnen.³⁶⁾ Bedre blev det ikke, da en søn deltog i krigen på oprørernes side og i sine breve til hjemmet „ophidse sin Faders og Egnens ligesindedes Modstandslyst.“ Da hans udnævnelse tilmed var sket „i Oprørets blomstrende Periode“, fratog amtmanden ham hans bestalling som sognefoged og udnævnte i stedet gårdmand *Peter Hansen Petersen* i Sdr. Høstrup, „uimodsigeligen en af de intelligenteste, modigste og mest agtede Bønder i Amtet“.

Efter sin afskedigelse indtog *Boy Jürgensen* imidlertid en trodsig, stejl og vrangvillig holdning over for de danske myndigheder. Adskillige gange viste han sig opsætsig over for amtmanden og rent galt blev det, da amtmanden ville idømme *Boy Jürgensens* søn, den hjemvendte oprørssoldat, straf for en forseelse, idet faderen klagede til overjustitskommissionen, ligesom sønnen efter at være blevet indkaldt til kongens klæder anmodede hans majestæt om benådning. Amtmanden ville også gerne have eftergivet ham straffen, „hvis han havde valgt en

³⁶⁾ S. mdsskr. 1949, s. 5—7 eller »Hejmdal« 1948 4/12. Kilder: L. A. Åbenrå amts journalsager 1850 XIV 33, 1852 II & III 45, 346, samt Ensted præstearkiv bd. 5, 1661—1911 korrespondancesager m. m., læg III: breve fra gehejmeråd *Jürgensen* til præsten 1908.

mindre hadefuld Fremgangsmaade, om denne end ikke har været mig uventet. Men efter hans nuværende Optræden maa jeg befrygte, at han ved at erholde Tilsikkring om Straffens Eftergivelse ikke deri vil see en Naadesbehandling, men et Tegn paa, at hans Fremgangsmaade er rigtig og sømmelig“. Amtmanden foreslog derfor udsættelse af straffen. Som det vil ses, frarådede han kun mildhed af frygt for, at det kunne bestyrke familien Jürgensen i dens trods.³⁷⁾

Amtmand Heltzen var imidlertid ingenlunde tyskeræder. Det fremgår bedst af hans stilling til sognefoged Daniel Hinrichsen i Ø. Terp. Denne lagde ikke skjul på sine tyske sympatier, men da han både var en dygtig og retskaffen mand, lod amtmanden hele to år gå hen, inden han besluttede sig til at gribe ind.³⁸⁾ Den 28. aug. 1852 tilstillede han Hinrichsen følgende skrivelse til besvarelse: „Det vil være Dem i Erindring, at jeg i Sommeren eller Efteraaret 1850, efter at De for mig havde vedkjendt Dem saakaldte slesvigholstenske Sympathier og Anskuelser, yttrede mig sindet at tage en tidligere af Dem indgivet, men ikke bevilget Ansøgning om Entledigelse til Følge, men at jeg paa Deres i modsat Retning udtalte Ønske og Deres Erklæring om ubetinget Lydighed i Deres Bestillingsførelse stillede Sagen indtil videre i Bero. Endskjøndt De aldrig i Tjenesteforholdet til mig har undladt at holde Dem hiin Deres Erklæring efterrettelig, turde dog den Tid være kommen, da den, der er i offentlig Bestilling, aabent maa slutte sig til Tingenes lovlige Orden og den retmæssige Regjering eller træde ud af Funktion. Jeg maa derfor opfordre Dem til skriftlig at erklære, om De ere kommen til Erkjendelse af Deres tidligere, saakaldte slesvigholstenske Anskuelseres Urigtighed, da jeg i modsat Fald anser det som stridende mod min Pligt længere at udsætte Spørgsmaalet om Deres Entledigelse.“

Da Daniel Hinrichsen var en mand, der havde sine menin-

³⁷⁾ I den jürgensenske familie bevarede man hadet til amtmand Heltzen, jfr. H. P. Hanssen: Et Tilbageblik IV. s. 217.

³⁸⁾ LA. Aabenrå amts journalsager 1850 XIV 40.

gers mod, svarede han omgående den 11. september på amtmandens brev, som han med datidens langsomme postgang først havde modtaget to dage før, „at mine politiske Anskuelser endnu ere de samme, som de ved Samtalen med Deres Høivelbaarenhed dengang vedkiendte“.

I et senere brev tilføjede Hinrichsen, at han aldeles ikke fandt noget urigtigt i, at han „efter Nutidens Stilling“ ikke fandtes passende til at være sognefoged, og sluttede med at udtale, at han var veltilfreds med at træde tilbage. For ikke unødigt at støde ham vedblev han dog at fungere som sandemand indtil 1862, skønt den nationalliberale herredsfoged Blume var af den mening, at „Sandemand bør kun en saadan Mand være, til hvem Øvrigheden og hans Medborgere kunne have fuld Tillid“.

Den nye sognefoged for Bedsted sogn blev A. J. Nissen i Mårbæk, hvem pastor Iishøj fra Bedsted gav følgende skudsmål: „Han er en meget practisk Mand, samt, hvad jeg antager vil være særdeles behageligt, afgjort dansksindet og loyal.“³⁹⁾

Langt de fleste af sognefogederne omkring Åbenrå fortsatte imidlertid i deres bestilling, og enkelte af dem kunne endda særligt udmærkes. Det gjaldt således den nye sognefoged i Ensted sogn, Peter Hansen Petersen fra Sdr. Hostrup. Han havde tidligere fungeret som herredsfuldægtig i Lundtoft herred, der indtil 1850 hørte til Tønder amt. „At Herredet undgik at betale Amtet af Tvangsllaanet, uagtet det dengang stod under en af Oprørsregeringen indsat Amtmand, skyldes væsentligst hans Konduite. Med Fare har han under Krigen hjulpen de danske Spioner, og under de seneste Leverancer [til de danske Tropper] har han erhvervet sig nye Fortjenester“, hed det om ham, da amtmand Heltzen indstillede ham til dannebrogsmænd.⁴⁰⁾

Den stille og sindige Asmus Eschelsen fra Nybøl i Hjordkær sogn blev også dannebrogsmænd, for øvrigt som den første af

³⁹⁾ Åbenrå amts journalsager 1862 XIV 3/13; jfr. Hejmdal 1948 29/11.—3/12.

⁴⁰⁾ L.A. Åbenrå amts journalsager 1851 XV 3, jf. Hejmdal 1948 4/12. eller S. mdsskr. 1949, s. 5—7.

alle sognefogederne, idet Heltzens indstilling er dateret den 13. dec. 1850. Det hedder om ham i indstillingen: „Endskjønndt allerede i en noget fremrykket Alder og ikke uden nogen Svækkelse efter en heftig formentlig med noget Apoplexi forbunden Sygdom, som han tildeels paadrog sig ved Sindslidelser under Oprørsregimentet, er han et Mynster for en Sognefoged, utrættelig virksom, opoffrende og Hs. Majst. af Hjertet hengiven. Han er derfor ved sin Retsindighed, Tænkksomhed og hele Optræden en Prydelse for Bondestanden og nyder i en viid Kreds almindelig Agtelse . . .“⁴¹⁾

Sognefoged Reuter fra Stollig fik sin udmærkelse til dannebrogsmænd i 1851 samtidig med Peter Hansen Petersen. Amtmand Heltzen skriver i den anledning: „ . . . Jeg har ved Efterforskninger overtydet mig om, at hans tilsyneladende Tilbageholdenhed ikke har hindret ham i med sjælden Nidkjærhed under vanskelige Tider i Stilhed at virke meget for den *loyale* Sag, hvis Hovedrepræsentant han er og har været . . .“⁴²⁾ Den loyale, konservative slesviger har altså haft helstatsmanden Heltzens varmeste sympati.

Sognefoged Borg i Ø. Løgum ville muligvis også være blevet dannebrogsmænd, hvis ikke døden allerede havde bortrevet ham den 24. juli 1851. „Under Oprøret vedblev han bestandig at være sin Konge og sit Folk tro“, skrev sognepræsten om ham i sin kirkebog. Hans hverv blev herefter overtaget af parcellist Laurids Aarøe, der senere blev J. P. Junggreens svigerfar.

For øvrigt tyndede det i de følgende år slemt ud i den kreds af sognefogeder fra Åbenrå amt, som det blev beskåret at opleve de bevægede år, da Sønderjylland vågnede. Den 3. marts 1854 søgte Asmus Eschelsen fra Nybøl sin afsked, „da min Svaghed uagtet anvendt Lægehjælp tiltager i den Grad, at jeg ser mig nødsaget at holde mig ved Hjemmet, hvis jeg ikke

⁴¹⁾ LA. Åbenrå amts journalsager 1850 XV 39, jf. Hejmdal 1948 29/11.—3/12., samt S. mdsskr. 1949, s. 27.

⁴²⁾ LA. Åbenrå amts journalsager 1851 XV 3.

selv vil foraarsage min tidligere Afgang ....⁴³⁾ Alligevel døde han den 18. juni samme år. Hans efterfølger som sognefoged for Hjordkær sogn blev gårdmand Jacob P. Lassen fra Årslev. — Den 28. sept. 1858 døde sognefoged Winther i Ørslev. Den dansksindede kromand på „Kløveres“ Peter Jørgensen blev hans efterfølger. Endelig døde den 2. april 1862 Anders Black i Genner. Han efterfulgtes af sønnen Knud Black. De to sidste af de gamle sognefogeder var også begge dannebrogsmænd.

Peter Hansen Petersen

I årene efter treårskrigen mærkedes der kun lidt til det tyske element. Hovedparten af befolkningen i landsognene omkring Åbenrå havde under hele krigen udtalt sympati for den danske sag, og det tyske mindretal vovede sig derfor i regelen ikke frem. Dertil kom, at hele landsdelen var inde i en materiel fremgangstid, som man nu efter krigens forstyrrelser satte alle kræfter ind på at udnytte. Den hidtidige splittelse inden for den danske befolkning mellem det lille „ultradanske“ parti og den store loyale dansk-slesvigske befolkningsdel udjævnedes også med årene, da det viste sig, at landsdelens fremtidige skæbne blev bestemt ved diplomatiske forhandlinger, mens befolkningens opfattelser ingen betydning havde. Allerede kort efter krigens afslutning kunne Heltzen til indenrigsminister Rosenørn skrive:⁴⁴⁾ „Det lojale Partis tidligere Angst for

⁴⁴⁾ RA. Regenburgs ark. Brev fra Heltzen til Rosenørn 1850 28/8.

den videst mulige Tilslutning til Danmark (Incorporation *siger* man ikke) viger mere og mere for en bedre Erkjendelse“. Heltzen var ivrig for Slesvigs nøjest mulige tilknytning til Kongeriget. „Benyttes ikke Øieblikket nu til at gjøre Folk det næsten umuligt at udfinde, om de befinder sig paa denne eller hiin Side Kongeaaen, er Alt om faa Aar atter paa Spil.“ „Desværre“, fortsætter han i brevet, „belemres Slesvig for en stor Deel med Lykkeriddere og Middelmaadigheder til liden Baade for Kongens Autoritet“. At han til denne kategori også har henregnet alle de mange ejderdanske embedsmænd, der i misforstået idealisme søgte til Slesvig for — som det hed — at få en gerning i det gamle omstridte grænseland, ligger uden for al tvivl. Kun få af disse lykkedes det virkeligt at gro fast i befolkningen. Med deres mangel på forståelse for befolkningens egenart har de i det lange løb utvivlsomt gjort mere skade end gavn; det gælder navnlig i de dele af Sønderjylland, hvor befolkningen som helhed havde sluttet sig til oprøret.

Den sønderjyske befolkning lod sig nemlig ikke i samme grad som samtidens kongerigske befolkning noget sige af den „fine“ embedsmand. „De nationalliberale iblandt dem kunne ikke forstå, at ikke det højeste ønske, Slesvigerne havde, var at komme hovedkuls ind under Danmarks riges grundlov. De danske præster med deres spidse rigssprog og københavnske dannelse stod somme steder befolkningen fjærnere end de gamle rustificerede slesvigholstenske med deres større jævnhed. De fleste nåede ikke ind til deres meningers fortrolighed. De præster, der mest følte sig kaldede til at røgte de nationale opgaver, var ofte ikke virkelige talsmænd for deres sogn.“⁴⁵⁾ Disse linjer af H. V. Clausen er vist kun alt for sande, og de bør derfor ikke glemmes ved bedømmelsen af de nationale forhold efter 1850.

Under Heltzens håndfaste styre lykkedes det imidlertid i nogen grad at isolere disse elementer. Mens forholdene i Tønder

⁴⁵⁾ S. årb. 1894, s. 88.

amt i disse år nationalt set blev noget brogede, idet de danske derovre til de tysksindedes glæde ragede uklar med hinanden, voksede befolkningen i Åbenrå amt sig ind i de nye forhold.

„Igaar oplevede jeg et af de største Tegn paa, hvor fuldkommen Stemningen er slaet om, og hvor sikkert jeg kan garantere for temmelig snarlig Udslettelse af al Slesvigholsteinisme, naturligvis med Undtagelse af nogle Enkeltes vedvarende Drømme. I Løit Sogn, det folkerigeste her i Amtet (c: 2700 Indv.) og tilligemed bekjendt som det tydskeste, mødte af 322 til Præstevalg berettigede 246 og stemte med Undtagelse af 5 alle paa den constituerede Pastor Richelieu, og det uagtet selv den lojalere Deel af Menigheden [som omtalt under ledelse af sognefoged Reuter] kort før min Ankomst havde virket for Tilbageholdelse af den afsatte Præst Kaftan, en meget afholdt Mand. Naar man nu fra de udeblivende regner en Deel Enker, nogle Syge, adskillige Fraværende (Befolkningen bestaar tildeels af Søfarende), vil Resultatet næsten være overraskende. Om de andre Sogne vil jeg næsten ikke tale, thi i dem findes kun gandske faa Tydske, og det endda egentlig kun udenfor Bondestanden . . . Befolkningens Tillid til, at den danske Regering vil og kan beskytte dem imod al Tydskhed og Halvtyskhed, stiger med hver Dag. Næsten hele Dagen fra tidlig Morgen er min Dør beleiret, og af alle høres kun Tilfredshed, undtagen med Intendanturernes uhyre Leverancer af Hø og Halm samt Kjørslerne, hvorved Landet rigtignok nærmer sig Ødelæggelse, da Creaturholdet snart maa formindskes, altsaa Agerbruget for mange Aar gaae tilbage. Men dette sidste Punkt er ogsaa det eneste, hvorpaa Krigen mærkes: der er ikke bedre Tone i noget dansk Amt, intetsteds lystres promptere og beredvilligere.

Om Tilliden til Geheimeraad Tillisch behøver jeg Intet at sige, thi den er bekjendt nok. Naar vi blot maa beholde ham og *saa være fri for Rigsdagsvæsen*, bliver Slesvig — idetmindste den Egn, jeg kan overse — snart i saa god Lojalitet

som nogen Deel af Danmark — ja meget bedre. Men med tydskdannede Embedsmænd vilde Alt snart være tabt; Gudskeelov derfor, at jeg nu er fri for alle mine paa et Par temmelig uskadelige nær. — Kun er jeg bange for, at Apenrade vilde behage Dem saameget, at De, naar De engang bliver træt af den megen Rigsdag, udseer det til Dem selv, thi imod intet dansk Amt byttede jeg det bort, naar det var mit.⁴⁶⁾

At Heltzens syn på den danske grundlov også deltes af den sønderjyske befolkning, fremgår af det næste brev til Rosenørn, hvori det hedder:⁴⁷⁾ „Naar nu Regjeringen blot med Conseqvents vil holde heel og halvtyske Elementer borte fra Administrationen, og lidt efter lidt danisere Slesvig, saaledes som det saa heldigen er begyndt, behøver vi ikke at frygte for Tilbagefald, NB dersom vi i nogle Aar maa være fri for Rigsdag, thi ellers er Alt tabt. For Øieblikket blæser Slesvigs Befolkning af den danske constitutionelle Lyksalighed; — hæver der sig modsatte Skrig, kan man være temmelig vis paa, at de kommer fra formummede Slesvigholstenere“.

Det er i grunden forbavsende, i hvor ringe grad den nye danske øvrighed gjorde brug af de stedlige dansksindede kræfter i tiden mellem krigene. Man forstår godt, at en vis skuffelse har bredt sig, især da hos en mand, der som Fr. Fischer havde sat hele sin eksistens ind på den nationale kamp. Det er derfor bedske toner, der i disse år lyder fra hans breve.⁴⁸⁾ Bortset fra arbejdet på at fremme dansk læsning, som lededes af Fr. Fischer, hvilede faktisk alt folkeligt arbejde.⁴⁹⁾ For en senere tid må perioden mellem krigene derfor synes at have været de spildte chancers politik. Men tiden dengang var jo en ganske anden.

Ligesom Heltzen var også Fr. Fischer modstander af de nationalliberale og tilhænger af helstaten. „Saadanne Mænd

⁴⁶⁾ RA. Regenburgs arkiv. Brev fra Heltzen til Rosenørn 1850 27/11.

⁴⁷⁾ RA. Regenburgs arkiv. Brev fra Heltzen til Rosenørn 1851 17/2.

⁴⁸⁾ Se S. årb. 1950, s. 34 ff.

⁴⁹⁾ Festskrift til H. P. Hanssen (1932), s. 191.

[som Heltzen] maa respecteres, deraf maa Kongen gjerne sende os flere, *medens man ønskede andre Gjæster Pokker i Vold*“, skrev Fr. Fischer engang i sin avis.⁵⁰⁾ Udtrykket „Gjæster“ om kongerigske embedsmænd viser med al tydelighed, at Fr. Fischer efter treårskrigen — måske p. gr. af de skuffelser, han havde lidt — først og fremmest har følt sig som slesviger. Kammerherre Heltzen var imidlertid en mand af hans hjerte. Da denne efter 1864 kom på tale som stiftsamtmænd i Odense, undres man derfor ikke over at finde Fr. Fischer som forfatter af en anbefalingsskrivelse til ham fra hans tidligere amtsundersætter i Åbenrå amt. Blandt underskriverne finder man egnens førende danske mænd.⁵¹⁾

Til stor skade for den nationale udvikling var den uro, der til stadighed herskede vedrørende hertugdømmet Slesvigs skæbne. Derfor har det haft sin betydning, at Åbenrå-egnen i kammerherre Heltzen havde en administrativ leder, der groede fast i landet; han blev ovenikøbet amtets største grundejer. Da han i begyndelsen af 1852 fik tilbud om et højere embede, svarede han derfor premierminister Bluhme.⁵²⁾

„Medens jeg vilde erkjende mig forpligtet til opgivelse af min nuværende i enhver Henseende lykkelige Stilling, naar jeg indsaae at kunne stifte Gavn derved, er det netop Overbeviisningen om det Modsatte, der bringer mig til underdanigst at bede det mig giorte altfor hædrende Tilbud betragtet som uskeet. Mine Ønsker have aldrig strakt sig videre end til nogenlunde at kunne fyldestgøre billige Fordringer til Bestyrelsen af et Amtmandsembede. En mere udstrakt Virksomhed gaaer lige saa langt over mine Evner, som den strider mod min Tilbøielighed. Derimod har jeg det Haab endnu at kunne være Hans Majestæt til Nytte her“.

Efter nogle års forløb begyndte tyskheden imidlertid så småt at røre på sig igen. På Åbenrå-egnen fandtes der dog kun

⁵⁰⁾ S. årb. 1950, s. 41; »Freia« 1856 6/3.

⁵¹⁾ S. årb. 1950, s. 74—75; Fr. Fischers dagbøger 1869 3/3.

⁵²⁾ RA. Brev fra Heltzen til Bluhme 1852 5/4.

nævneværdig tyskhed i de sogne, der som Uge indtil 1850 havde hørt til Tønder amt, samt i Thies Steenholdts Rabsted. Det viste sig tydeligt ved stændervalget i 1852. Fr. Fischer jublede over resultatet: „Landdistrictet har rystet den vildtyske Ridder fra Ravsted [Thies Steenholdt] af Ærmet og valgt den skjær danske Eiersmand af Skovgaard. Hvo drømte vel om sligt for 6 Aar siden? Neppe vil man finde lignende Exempel paa Omslag i det offentlige Liv.“⁵³⁾

„Gammel Aabenraa Amt gav ved sit Sammenhold Udslaget“, fortsætter han i sin leder efter valget, og han følte sig særligt foranlediget til som gode valgdistrikter at fremhæve Genner distrikt, Søes kommune og Løjt sogn. Den hjemmetyske repræsentant for Søes, gårdejer Hieronymus Petersen, en bror til den tidligere slesvigholstenske præst i Hellevad og senere i Fjelstrup, Chr. Petersen, har således ikke fået sine stemmer fra sin hjemby. Navnlig for Løjt sogns vedkommende følte resultatet som en dansk sejr, idet „det er bekjendt, at der forhen har viist sig ikke saa ubetydelige separatistiske Bestræbelser i dette Sogn“.

Typisk for datidens valg er den meget spredte stemmeafgivning. I 1854 var der således opstillet 26 kandidater ude i landsognene. Stænderrepræsentant blev i 1852 gårdejer Chr. H. Møller fra Skovgård i Ris sogn. Han valgtes med 190 stemmer, mens sognefoged Peter Hansen Petersen fra Sdr. Hostrup fik 178. De to tyske kandidater, der kom nærmest til dette tal var Hieronymus Petersen fra Søes med 48 og vor kending Daniel Hinrichsen fra Ø. Terp med 44 stemmer.

Ved stændervalget i 1854 blev sognefoged Reuter fra Stollig de danskes repræsentant med ikke færre end 265 stemmer, mens Møller, Skovgård, opnaede 195 og Petersen, Sdr. Hostrup, 84 stemmer. Ved dette valg var de tyske stemmetal ganske ubetydelige. Muligvis har adskillige kastet deres stemmer over på Reuter p. gr. af hans tidligere moderate holdning.

⁵³⁾ »Freia« 1852 11/12.

Det sidste stændervalg i 1860 gav 297 stemmer til Møller, Skovgård og 237 til Reuter, mens de tysksindedes fører Daniel Hinrichsen kun opnåede 99 stemmer.

I tiden mellem krigen fæstnedes således det nationale skel, som allerede begivenhederne i 1848 havde skabt. Hjemmetyskheden holdtes i live af de forhåbninger, som den tiltagende tyske agitation vakte og som næredes af den stigende politiske uro om Slesvigs fremtid. Med begivenhederne i 1864 og 1866 kom hele Slesvigs befolkning under et fremmedherredømme, som var stik imod hovedparten af den nordslesvigske befolknings ønsker. Fra nu af begravedes alle danskes hidtidige uoverensstemmelser til fordel for ønsket om en afgørelse af det gamle grænselands fremtid efter en fri afstemning. Slesvigs deling og Nordslesvigs indlemmelse i Kongeriget var fra nu af den danske befolknings fremtidsmaal.
